

Юрій Мацієвський

Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Національний університет “Остозька академія”

Етнічність та конфлікт *

Теоретичні дискусії з приводу того, що таке етнічний конфлікт неодмінно відштовхуються від поняття “етнічності”. В звязку з цим, важливим є відповідь на питання у якій залежності перебувають етнічність та конфлікт та якою мірою етнічність виявляє себе у конфлікті.

Сама по собі проблематика етнічності, що протягом останніх десяти років активно дискутується в середовищі суспільствознавців, своєю появою поставила під сумнів поширене ще донедавна переконання про те, що етнічна ідентичність, групова солідарність та викликані ними націоналізми належать до пережитків суспільного життя.

Витоки цього переконання з одного боку можна простежити в традиції лібералізму, яка, наголошуючи на індивідуалізмі, пророкувала зникнення всіх тих суспільних груп, що творяться на засадах спільного походження (народження), тобто є набутими, приписаними, відмінними від раціоналізму. З іншого боку, марксизм передрікав зникнення етнічності і націоналізмів, стверджуючи, що класова солідарність витіснить національну/етнічну солідарність. Остання розглядалася як засіб підтримки рівноваги капіталістичного світу.

Недооцінка етнічного фактора на початку ХХ століття обійшлася політикам, а особливо народам, яких вони представляли, надто дорого. Це і перегляд засад Версальської системи в Європі, виникнення нових джерел напруження на Балканах та Близькому Сході, замовчування етноциду вірменів у Туреччині, інші трагічні події, відгуки яких ще й сьогодні можна спостерігати в різних місцях земної кулі.

Етнічність, як виявилось, не зникла в міру глобалізації та універсалізації світу. Є підстави вважати, що відродження етнічності вже на схилку ХХ століття було викликане реакцією на вище згадані процеси.

В науковій літературі можна помітити відмінні тенденції у способі пояснення суті етнічного конфлікту. Частина авторів, головно етнологів та антропологів етнічним вважають конфлікт, суть якого полягає у загрозі для етнічної ідентичності групи[1], тоді як політологи, теоретики міжнародних відносин, соціологи під етнічним конфліктом розуміють різновид суспільних конфліктів, у якому, попри етнічну ідентичність, визначальними є матеріальні чинники (влада, статус, територія тощо)[2].

Визначення етнічності. Теоретичні підходи до пояснення етнічності.

Поняття етнічності, як і більшість понять у суспільних науках, немає стислого визначення. Найчастіше воно використовується для позначення приналежності до певної групи, як синонім етнічної ідентичності. Одна з перших спроб визначення цього поняття була здійснена у редакційній статті першого номеру журналу “Етнічність” (1974 р.) “Етнічність – це суміш спільних цінностей, вірувань, норм, смаків, самосвідомості,

---

* Ця робота є розширеним фрагментом мого попереднього дослідження “Етнічний конфлікт – вивчений феномен?”, що була представлена на конференції “Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми і перспективи, організованої інститутом політичних та етнонаціональних досліджень АН України у вересні 2003 року в м.Києві

спільної групової пам'яті та бажання до продовження існування шляхом преференційної ендогамії”[3].

З метою емпіричного вивчення феномена, окремі дослідники пропонують розглядати етнічність через ряд індикаторів, що стосується двох рівнів етнічності– індивідуального та колективного, та двох вимірів – суб'єктивного та об'єктивного[4].

Об'єктивний вимір стосується тих процесів етнічності, що можуть бути помічені шляхом прямого спостереження. До них відносять наявність або відсутність родових зв'язків, спільне походження, типові прояви поведінки тощо. Суб'єктивний вимір етнічності стосується цінностей, ставлення, поглядів членів спільноти і значення яких може бути проінтерпретованим в контексті процесу комунікації.

В суспільних науках сформувалося чимало підходів, шкіл та напрямків до вивчення цього складного феномена. Так Дж.Гатчінсон та Е.Сміт говорять про два широкі напрямки– примордіалізм та інструменталізм та три альтернативні підходи– “транскаціоналістський”, “соціально-психологічний” та “етносимволічний”[5].

Канадський дослідник Всеволод Ісаїв виділяє чотири головних напрямки та декілька підходів до розуміння етнічності, серед яких називає такі: 1) Етнічність як “примордіальний ” феномен, 2) етнічність як епіфеномен, 3) етнічність як ситуаційний феномен, та 4) етнічність як суб'єктивний феномен [6].

Російський соціолог Н.Скворцов виокремлює чотири найбільш впливові теоретичні напрямки до соціологічного розуміння етнічності. З одного боку неомарксизм та теорії ресурсної конкуренції, що предметом аналізу мають вивчення соціальних структур та інститутів. З іншого, символічний інтеракціоналізм та теорії раціонального вибору, що кладуть наголос на вивчення соціальної дії [7].

Перелік дослідників які пропонують подібні класифікації можна було б продовжити. Цікаво, що вказані автори тих самих представників відносять до різних підходів, що вказує на те, що, по-перше, існуючий поділ значно умовний, і, по-друге, немає єдиного переліку критеріїв, за якими можна було б будувати теоретичні пояснення до розуміння етнічності, чи її класифікації. У цій розвідці я б хотів звернути увагу не так на саме явище етнічності, воно потребує значно більше уваги, а на зв'язок етнічності та конфлікту.

Теоретичні пояснення зв'язку етнічності та конфлікту.

Якщо етнічна ідентичність, групова солідарність, спільність походження є самодостатніми, а водночас змінними величинами, то який вплив вони мають на виникнення етнічного конфлікту? Загалом можна виділити три широкі підходи для пояснення зв'язку етнічності та етнічного конфлікту.

“Традиціоналістичний” (чи примордіалістичний) підхід розглядає етнічність як невід'ємний атрибут індивідів та спільнот [8]. Чи то вкорінена в успадкованих біологічних рисах [9] чи в досвіді поколінь, етнічність робить кожного індивіда незмінно і завжди французом, українцем чи хорватом. У такому розумінні етнічність та етнічне напруження є природнім. Визнаючи, що етнічні конфлікти не є постійним станом взаємовідносин, традиціоналісти розглядають конфлікт як явище, що впливає з етнічних відмінностей і тому необов'язково потребує пояснення. Іншими словами, конфлікт бачиться вкоріненим в саму етнічність.

Аналіз конфлікту, з точки зору традиціоналістичного підходу, наголошує на винятковості та важливості етнічної ідентичності. Лише декілька інших характеристик індивіда чи спільноти визначені так само, як етнічність. З цього погляду етнічний конфлікт є “*sui generis*”, те, що можна дізнатися про цей конфлікт, ніяк не співвідноситься зі знаннями про соціальні, політичні чи економічні конфлікти.

Предметом вивчення з точки зору одного з представників цього підходу [10] повинен бути екзистенційний інтерес групи, що ініціювала, чи виявлялась втягнутою у

конфлікт. Для меншин у поліетнічних державах таким екзистенційним інтересом слід визнати право на самозбереження, визнання та безпечний розвиток. Що ж є екзистенційним інтересом для більшості, автор не визначає. Можна припустити, що таким інтересом є забезпечення домінування власної ідентичності та контроль, нейтралізація або знищення ідентичностей, що становлять чи можуть становити для неї загрозу. Етнічним конфліктом, з цієї точки зору, буде мобілізація і спричинені нею дії, що виникають в результаті усвідомленої загрози для етнічної ідентичності групи. Таке визначення конфлікту робить його етнічним лише наполовину, тобто лише для тієї сторони, що відчуває загрозу для власної ідентичності. Оскільки іншою стороною у конфлікті, за твердженням того ж автора, може бути держава чи окрема організація, то для них такий конфлікт може мати політичний, ідеологічний чи економічний характер.

Найбільшим об'єктом критики у традиціоналістичному підході є теза про усталену ідентичність окремих індивідів і груп і його неспроможність пояснити зміни конфлікту в часі і просторі. Підхід також критикують за нездатність пояснити утворення нових і похідних ідентичностей, за неспроможність встановити причини довготривалого існування відносно мирних взаємовідносин поміж групами, у яких етнічна ідентичність є виразною ознакою.

На відміну від "традиціоналістичного" підходу, "інструментальний" наголошує на тому, що етнічність не є історичним явищем, а радше наслідком мінливих обставин. З точки зору інструментального підходу етнічний конфлікт є одним з проявів групового конфлікту, у якому етнічність є ресурсом групової мобілізації. "Інструментальний" підхід розглядає етнічність як засіб в руках окремих індивідів, груп чи еліт для здобуття певних, часто матеріальних цілей [11]. З цього погляду етнічність є одним з ресурсів, що мобілізуються політичними лідерами для досягнення важливих для спільноти цілей.

"Інструментальний" підхід часто використовується в політології та теорії міжнародних відносин для пояснення поведінки етнічних груп в ситуаціях конфлікту. В рамках цього підходу варто виділити два головних твердження. Перше, коли існують видимі переваги, пов'язані з етнічною ідентичністю, остання створюється чи підтримується як основа для колективних дій. Друге, етнічність визначається ситуативно, як комплекс соціально визначених характеристик, що мають як усталені, так і випадкові риси. Змінність етнічної ідентичності залежить від конкретної ситуації і стратегічної користі, пов'язаної з нею. Ідея ситуативної етнічної ідентичності означає те, що різні етнічні характеристики активізуються в різних ситуаціях з метою досягнення очікуваних результатів. Інструментальний підхід розглядає етнічний конфлікт як явище політичного характеру, спрямоване проти домінації іншої етнічної групи чи дискримінації власної етнічної групи державою. З точки зору інструментального підходу етнічний конфлікт є одним з проявів групового конфлікту, у якому етнічність є ресурсом групової мобілізації.

Як визначають Дж.Гатчінсон та Е.Д.Сміт, для інструменталістів ключовими є дві ідеї. Перша – те, що етнічність за своєю природою є соціальним конструктом, та друга – що індивіди здатні "відсікати чи змішувати" ті чи інші елементи з різноманітних етнічних успадкувань чи культур, аби творити основу для індивідуальної та групової ідентичності [12].

Однією з суттєвих відмінностей у позиціях двох підходів є спосіб пояснення етнічної культури. Предметом дискусії є те, чи культура впливає на спосіб визначення етносів, чи існують об'єктивні ознаки етнічної культури, чи можна за такі визнати переконання членів групи про їх існування і, що в цьому контексті означає теза про історичне існування групи. По суті суперечка точиться навколо того, чи етнічна ідентичність є груповою категорією, чи ознакою окремого індивіда, яку він може вибрати чи отримати будучи членом групи. З точки зору інструменталізму етнічна група є групою інтересу, що втягується в політичну боротьбу у макросуспільстві.

Критика інструменталізму з боку традиціоналістів стосується спотвореного розуміння інтересів переважно як матеріальних, та ігнорування ними афективних,

емоційних проявів колективної поведінки. Ці прояви пов'язуються з прив'язаністю до позаматеріальних цінностей, які важко пояснюються раціональним вибором індивідів. Прикладом афективної дії можуть бути:

- 1) визначення історичних несправедливостей;
- 2) спільна ідентичність;
- 3) релігія;
- 4) відчуття наявної несправедливості;
- 5) рівень започаткованої расово-культурної спільності;
- 6) гуманітарні міркування [13].

Критика інструменталізму з боку конструктивістів спрямована на те, що етнічність не є чимось, що може бути визначено за бажанням самого індивіда. Вона соціально зумовлена і є результатом соціальної взаємодії.

Спроба поєднати елементи двох попередніх підходів з наголосом на соціальній взаємодії здійснена *конструктивістами* [14]. Наголошуючи, що етнічність ані незмінна, ані повністю відкрита для змін, конструктивісти стверджують, що вона є результатом густої мережі соціальних взаємодій. З точки зору конструктивістів етнічність не є ознакою індивіда, це швидше соціальний феномен. Звідси, ідентичність потрапляє до можливостей вибору чи контролю окремої людини. В міру того, як змінюються соціальні взаємодії, змінюється й сама етнічність. Як приклад можна навести формування у багатьох мешканців Сербії, Боснії чи Хорватії ще до кінця 80-х років югославської ідентичності. Проте з розпадом Югославії громадяни цих країн під тиском подій повернулися до своїх етнічних коренів.

Як і інструменталісти, конструктивісти не вважають етнічність природно конфліктною. Звідси постає потреба пояснення причин вибуху насилля у міжетнічних відносинах. Інструменталісти, як було вже сказано, розглядають конфлікт як результат активізації етнічних характеристик лідерами політичних еліт для реалізації власних інтересів. Конструктивісти ж причини конфлікту вбачають у тому, що може бути визначено як “патологічні соціальні системи”, які індивіди не можуть контролювати. Відтак, конфлікт, який виникає, є продуктом соціальної системи, а не окремих індивідів. А етнічність, що є результатом соціальної взаємодії, внаслідок її порушення випадає з-під контролю.

Вивчення етнічних конфліктів з точки зору конструктивістського підходу дозволяє розглядати їх як певний тип групових конфліктів, які проте також є результатом соціальної взаємодії. До таких конфліктів можна віднести релігійні, регіональні, класові, проте класові та інші матеріально спричинені конфлікти більш імовірно визначаються індивідуальними ознаками. Хоча жоден з цих підходів не є повністю задовільним для пояснення природи етнічності та етнічного конфлікту, кожен з них визнає, що етнічність має як яскраве емоційне забарвлення, так і значний мобілізаційний потенціал. У конфліктних ситуаціях таке поєднання виключно небезпечне.

Деякі антропологи відзначають, що етнічність є не стільки результатом об'єктивних культурних відмінностей між групами, як результатом переконання певних членів групи у своїй окремішності чи представників інших груп, у тому, що такі розбіжності існують. Звідси видно, що етнічність може формуватися як “внутрішньо”, самими учасниками групи, або ж “зовнішньо” – часто шляхом дискримінаційних дій і висловлювань з боку домінуючої групи чи більшості у поліетнічному суспільстві.

Для зовнішнього спостерігача культурні відмінності між членами різних етнічних груп, що проживають на території однієї деожави, можуть здаватися незначними, проте для самих цих груп усвідомлення своєї окремішності може бути життєво важливим.

Підсумовуючи, варто відзначити наступне:

- 1) Етнічність не є ані природньою або ж вродженою ознакою індивіда чи групи, як і не є наслідком випадкових обставин. Разом з тим, немає значної суперечності

поміж соціально зумовленою ідентичністю та раціональним усвідомленим вибором ідентичності окремими індивідами та групами. Як відзначають деякі автори, ці два процеси, як і теоретичні підходи, які їх описують є взаємодоповнюючими [15]. Індивіди можуть свідомо обирати ту чи іншу стратегію для досягнення своїх інтересів. Оскільки інтереси груп часто бувають несумісними, виникають об'єктивні протиріччя, що інколи призводять до їх розв'язання шляхом конфлікту. Це, однак, не означає, що вибір тієї чи іншої стратегії був необґрунтований чи ірраціональний.

- 2) Етнічність є швидше результатом контактів, а не ізоляції.
- 3) Етнічність є динамічною і може змінюватись разом з соціальними чи політичними обставинами. Виявлення обставин за яких існує найбільша небезпека вибуху насилля є важливим теоретичним і прикладним завданням у ділянці вивчення конфліктів.

Примітки:

1. Див. Slawoj Szykiewicz *Konflikt tozsamosci, tozsamosc w konflikcie* // Konflikty Etniczne, Instytut Sociologii PAN, 1995, s.16-30; K. Kwasniewski *Konflikt Etniczny*// Sprawy Narodowosciowe, Nowa Seria, #1/4, 1990, s.40.

2. Див.наприклад M. Brown *Causes and Implications of Ethnic Conflict*// Theories of Race and Ethnic Relations. Ed.by J.Rex and D.Mason. New York: Cambridge University Press, 1986, p.5.; D. Carment *The International Dimension of Ethnic Conflict: Concepts, Indicators, and Theory*// Journal of Peace Research, Vol.30, #2, 1993, pp.137-150.

3. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Генеза:Довіра, 1996. – С.59-60.

4. W. Isajiw *Definition and Dimensions of Ethnicity: A Theoretical Framework*// Challenges of Measuring an Ethnic World: Science, Politics and Reality: Proceedings of the Joint Canada-United States Conference on the measuring of Ethnicity. April 1-3, 1992. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, pp.407-427.

5. Дж. Гатчінсон, Ентоні Д.Сміт *Що таке етнічність*// Націоналізм. Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С.468-475.

6. W. Isajiw, Ibid.,p.410.

7. Н.Г.Скворцов *Этничность: социологическая перспектива*, // Социс. –1999. №1. –С.21-31.

8. C.Geertz, *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa*, Glencoe, Il.: Free Press, 1963.; Harold Isaaks, *Basic Group Identity: The Idols of the Tribe* // Ethnicity #1, 1974, pp.15-42.

9. Van den Berghe *The Ethnic Phenomenon*. New York/Oxford: Elsevier, 1983

10. Slawoj Szykiewicz *Konflikt tozsamosci, tozsamosc w konflikcie*,s.21.

11 . D.Lake D. Rothchild, *Spreading Fear: The Genesis of Transnational Ethnic Conflict* // Lake and Rothchild eds., The International Spread of Ethnic Conflict: Fear, Diffusion and

Escalation. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1998.; P.R. Brass, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. 1991.

12. Дж. Гатчінсон, Ентоні Д.Сміт *Що таке етнічність*, там само, С.473.

13. Цит. за David Carment. *The International Dimension of Ethnic Conflict: Concepts, Indicators, and Theory*, p.139.

14. Див. наприклад В. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* NY: Verso,1993.; R. Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

15. Див. Н. Meadwell, *Cultural and Instrumental Approaches to Ethnic Nationalism*// *Ethnic and Racial Studies*, Vol.12, #3, 1989, pp.309-328.